

İstiqlal yolu: milli məfkurədən müstəqil dövlətə

1918-ci il mayın 28-də yaradılan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ideoloji və siyasi fakt olaraq yalnız tarixi şəraitin məhsulu deyil, XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində davam edən milli siyasi, ədəbi və fəlsəfi düşüncənin nəticəsidir. Çünki həmin illərdə milli dövlətçilik ideyasının tarixi uzağa getməsə də, milli mənlilik şüurunun yaranmasının aspektləri bədii düşüncəyə söykənirdi.

(davamı 18-ci səhifədə)

İstiqlal yolu: milli məfkurədən müstəqil dövlətə

(əvvəli 1-ci səhifədə)

Cümhuriyyəti yaradanlar - M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Ağaoğlu, Ə.Hüseynzadə, Ə.Topçubaşov, Ü.Hacıbəyli, N.Nərimanov, N.Yusifbəyli, C.Hacıbəyli, S.Məmmədzadə, habelə C.Məmmədquluzadə, M.Hadi, Ə.Cavad, H.Cavid və başqa millət çəfakeşləri soy, qan və gen birliyini hər şeydən uca tutub "elmə, mədəniyyətə öz dilimizin, öz mədəniyyətimizin ruhu, rəngi ilə pərvərdə edilmiş bir millət çıxarda" (M.Ə.Rəsulzadə) məramı ilə ölkə vətəndaşlarının sərbəst yaşayışına, xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin, ədəbi irsinin qorunmasına, türkçülük və azərbaycançılıq ideallarının təbliğinə, islami dəyərlərin təlqin olunmasına ömür sərf edən məniyyəat sahibləri idilər.

1918-ci ilin 28 mayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasını şərtləndirən müəyyən tarixi şərait yetişmişdi. Mirzə Cəlilin məşhur ifadəsini bir balaca dəyişib desək, Azərbaycan Demokratik Respublikasını zəmanə özü yaratmışdı.

1918-ci il aprelin 22-də yaradılan Zaqafqaziya Federativ Demokratik Respublikası cəmi birçə ay mövcud oldu. 1918-ci il mayın 26-da Gürcüstan, 28-də isə Azərbaycan Federasiyanı tərk etdi. Zaqafqaziya Seyminin Müsəlman Milli Şurasının sədri M.Ə.Rəsulzadənin simasında Azərbaycanın müstəqilliyi elan olundu və müvəqqəti Milli Şura yarandı. Qeyd edək ki, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi 1918-ci il mayın 28-də elan olunsada, istiqlala qovuşma məqamı 15 sentyabrda mümkün olmuşdur. Həmin vaxt erməni vəhşiliyinin tüğyan etdiyi bir dövr idi. Erməni-rus sövdələşməsi nəticəsində

1918-ci ildə 31 mart hadisələri zamanı kütləvi genosid törədilmiş, iki gün ərzində otuz min azərbaycanlı öldürülmüşdür. Azərbaycan və Türkiyə arasında 1918-ci il 4 iyun tarixində bağlanmış "Daimi sülh və möhkəm dostluq münasibətləri" müqaviləsinə əsasən Nuru paşanın rəhbərliyi ilə Türkiyə ordusu və Azərbaycanın milli ordusu 15 sentyabr 1918-ci ildə Bakını bolşevik və daşnak qüvvələrindən azad etmişdir. Milli Şuranın sədri M.Ə.Rəsulzadə demişdir: "Haqq yerini tutan gün" adlı məqaləsində həmin tarixi günü mayın 28-nə bərabər tutmuş, hətta "eylülün 15-i olmasa, mayın 28-i bir sənəsinə doldurmadan yox olub gedərdi. Azərbaycan üçün bir baş şəhər deyil, əfsanələrdəki "can şişəsi" kibi olduğunu nəzərə alaraq, həqiqi istiqlal gününün eylülün 15-i olduğunu qəbul etməliyiz. Mayın 28-də böyük bir haqq elan edilmiş, eylülün 15-də isə bu haqq gerçəkləşdirilmişdir".

Hər bir dövlətin qurulması, yaşaması üçün istiqlal təfəkkürünü formalaşdıran ciddi təməl olmalıdır. Bununla bağlı, bəzi məqamları xatırlatmağa ehtiyac var. Böyük mütəfəkkir Əhməd bəy Ağaoğlu "Üç mədəniyyət" əsərində Fransa inqilabının arxasında güclü fransız ədəbiyyatının dayandığını, dünyanı sarsıdan rus bolşevik inqilabının isə XIX əsr rus ədəbiyyatının ədalət çağırışlarından qaynaqlandığını yazır. Azərbaycan Cümhuriyyətinə də bu prizmadan yanaşı-larsa, eyni qənaətə gəlmək olar. Çünki onun arxasında tarixin heç bir dönməndə təsadüf edilməyən nəhəng ədəbi-mədəni potensial dayanırdı: F.Köçəri, C.Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev, N.Vəzirov, Y.V.Çəmənzəminli, M.Ə.Rəsulzadə, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağaoğlu, M.Hadi, H.Cavid, S.Hüseyn, Ə.Cavad, C.Cabbarlı, Üzeyir Hacıbəyli, Ceyhun Hacıbəyli və başqaları. Bu qüdrətli yazarlar nəslə olmasaydı, Cümhuriyyət məfkurəsi formalaşmazdı. Məhz bu şəxsiyyətlərin ciddi yaradıcılığı sayəsində ədəbiyyatın sadəcə əyləncə deyil, bütün böyük dəyişikliklərin təməlinə duran va-

sitə olduğu aşkara çıxarıldı.

O da maraqlıdır ki, bizdə heç vaxt intellekt və emosiya potensialı o dönmədəki kimi toplaşkında üzə çıxmayıb. XX yüzilin əvvəlləri, Cümhuriyyət öncəsi ədəbiyyatın millətə ən çox yaxınlaşdığı dövrüdür. Azərbaycan xalqının milli problemləri heç bir zaman bu illərdəki qədər fundamental şəkildə bədii ədəbiyyatın mövzusunə çevrilməyib. Ədəbiyyat tarixçiliyi, ədəbi tənqid, janrların dinamikası, teatr sənəti kimi ən müxtəlif sahələrdə böyük uğurlar qazanılıb. Təkcə F.Köçərinin yazılarına diqqət yetirmək kifayət edərkən, o, təkcə ədəbiyyat tarixi yaratmaqla qalmadı, ədəbiyyata yön verən mütəfəkkirlərdən birinə çevrildi. Bir də onların taleyi ilə yazdıqları arasında hədsiz dərəcədə yaxınlığın olması mühüm məqamlardan sayılmalıdır. Bütün bunlar göstərir ki, Cümhuriyyət zəminsiz, təməlsiz yaranmamış, onun əsas təməli mədəniyyət, ədəbiyyat olmuşdur. M.Ə.Rəsulzadənin 1925-ci ildə Türkiyədə çap olunan "İstiqlal məfkurəsi və gənclik" adlı əsərində ədəbiyyatda istiqlal mövzusunə ciddi önəm verilir. Məhəmməd Əmin Rəsulzadə həmin əsəri Finlandiyada olduğu qısa müddət ərzindəki müşahidələri əsasında yazıb. Əsərdə qeyd olunur ki, fin folklorunda isveç və rus köləliyinə qarşı saysız-hesabsız xalq nəğmələri var. İstiqlal məfkurəsi bu xalqın təfəkkürünə o qədər yerləşib ki, o heç bir zaman köləliklə barışıq yolunu tutmaz. Məhəmməd Əmin bəy müqayisə də aparır, bizim xalq ədəbiyyatımızda istiqlal mövzusunda əsərlərə daha çox ehtiyac olduğunu yazır. Həmçinin "Əsrimizin Səyavuşu"nda qeyd edir ki, "Cümhuriyyət xalqın ruhundan, öz istəyindən doğdu".

Ancaq məlumdur ki, onun yaranması asanlıqla başa gəlməmişdi. Cümhuriyyətin dövrün mürəkkəb siyasi şərtləri, xarici və daxili düşmənlərin müqaviməti şəraitində hansı çətinliklər bahasına yarandığını Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin o zaman söylədiyi bir fikir daha sərst ifadə edir: "Ah! Azərbaycan! Biz sənə haqqını tələb etmək deyil, yalnız sənə adını soyləmək üçün necə məruzələlərə rast gəldik, nə qədər töhmətlərə məruz qaldıq".

Cəmi bir il on bir ay ömür sürən Cümhuriyyət xalqa nə verdi, yaxud milli yaddaş tarixində hansı xidməti, tarixi haqqı

ilə iz qoydu, hansı əhəmiyyətli addımları ilə seçildi? Fəaliyyət göstərdiyi qısa vaxt kəsində Azərbaycanın ərazisi bərpa olundu, güclü və mətin milli ordu yaradıldı, Azərbaycan dili dövlət dili elan edildi, onun milli simvolikası - gerbi, bayrağı, himni müəyyənleşdi. Milli hökumətin önəmli addımları onun elm, təhsil, mədəniyyət sahəsində daha funksional olmuşdur. Bu, bəlkə də onunla əlaqəli idi ki, milli hökumətin tərkibində təmsil olunanların böyük əksəriyyəti elm və sənət xadimləri, ziyalılar idi. Belə ki, 1919-cu ildə Bakı Dövlət Universiteti yaradıldı, Azərbaycan Dövlət Teatrı, "Teatr Xadimləri Cəmiyyəti", "Müsəlman Mühərrir və Ədiblər Cəmiyyəti", "Yaşıl qələm" ədəbi birliyi açıldı. Rəsmi statistika görə, Azərbaycanda 1919-cu ildə 700 məktəb açılmış və təxminən 48780 şagird bu məktəblərdə təhsil almışdır.

Əlbəttə, bütün bu xidmətlərin miqyası sadələşdirmə faktlarından daha dərin və genişdir. Lakin Cümhuriyyət dövrünün tarixi əhəmiyyətli addımı, ilk növbədə, xalqın milli şüurunun oyanışına, milli kimliyinin tanınmasına, onun özgürlük meyvəsini dadmasına verdiyi əvəzsiz xidməti ilə ölçülməlidir. Bədnam Sovetlər İmperiyası xalqın bu istiqlal və azadlıq haqqını 1920-ci ilin aprelindən etibarən yetmiş ilə yaxın bir vaxt ərzində əlindən alsada, zamanın azacıq imkan yaratdığı məqamda xalq öz istiqlalına qovuşdu, Azərbaycan 1991-ci ilin oktyabrında yenidən müstəqilliyini elan etməklə əsrin əvvəllərində qazanmış hüriyyətin tarixi varisi olduğunu isbatladı.

Xalqın milli mənlək şüurunun dirçəltmədən, ona böyük əxlaqi keyfiyyətlər - milli vətənpərvərlik, milli ovqat, mili ləyaqət hissi aşılamaqdan milli birliyi səsləmək müşkül məsələdir. XX əsrin sonlarında, çətin siyasi-iqtisadi dövrdə hakimiyyətə qayıdan Ulu Öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunması üçün qətiyyətli tədbirlər gördü, ölkədə davamlı ictimai-siyasi sabitliyi bərqərar etdi. Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasət global mahiyyətinə görə bənzərsiz tarixi mərhələdə Azərbaycanın gücünə və ictimai fikrin təməl daşına çevrildi. XX yüzilliyin sonunda Ərəbistandan Qafqaza qədər dalğalanan siyasi ziddiyyətlərin ölkəmizə yansımaması, Azərbaycanın Şərqdə də, Qafqazda da müstəsna bir dünya dövləti kimi öz sabitliyini və hər mənada, müstəqilliyini qoruyub saxlaması, Şərqdə unikal, tolerant bir Avropa dövləti kimi təzahür etməsi Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülmüş milli məfkurənin ümummilli mahiyyətinə ən mükəmməl və etibarlı sübutdur.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin uğurlu siyasəti sayəsində ölkəmiz dünyada nüfuzlu dövlətə çevrildi və geosiyasi imkanlarını gerçəkləşdirməyə nail oldu. Heydər Əliyevin respublikada uğurla gerçəkləşdirdiyi siyasət xalqımızın tarixi-mədəni yaddaşını özünə qaytararaq milli mənlək şüurunun inkişaf etdirdi, azərbaycançılıq məfkurəsi işığında müstəqillik arzularının güclən-

məsinə zəmin yaratdı. İbrətamiz faktdır ki, 1993-cü ildə xalqımız Heydər Əliyevi hakimiyyətə təkcə Azərbaycanı hərbi-siyasi böhrandan qurtarmaq üçün deyil, həm də Ümummilli Liderin 25 il əvvəl başladığı azərbaycançılıq əsərinin ən ciddi səhifələrini yaratmaq üçün dəvət etdi.

Ulu Öndər azərbaycançılıq ideyalarının yəni-dən təşəkkül tapması və praktiki surətdə həyata keçirilməsi uğrunda mübarizənin beşiyi başında dayandı, ən çətin sınaq dövrlərində belə milli ideyanı heç bir gücün, doktrinanın ayağına vermədi. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti təmsil edən yüksək zəka sahiblərinin mənəvi irsi Heydər Əliyev tərəfindən ləyaqətlə qorundu, böyük siyasətçi bu mühüm tarixi-mənəvi missiyanı uğurla həyata keçirdi. Bu gün də Heydər Əliyev idealları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin dövlətçilik siyasətində qorunaraq xalqın və dövlətin şərəf tarixinin ifadəsinə çevrilib.

Prezident İlham Əliyevin düşüncə tərzində və siyasi üslubunda irsə hörmət, varislik haqqına tapınaraq yola çıxmaq məqamı aparıcı xətti təşkil edir. Bəlkə buna görə iyirmi ildən artıq zaman kəsində ölkə başçısı İlham Əliyevin diplomatik səriştəsi sayəsində xalq öz milli kimliyindən ayrılmaı, keçmişindən qopmadı, dəyərlərini itirmədi, özünə, meyarlarına sadiqliyini qorudu. Milli məfkurə, suveren şüur, istiqlal ruhu İlham Əliyevin sədaqətlə qoruduğu ən böyük sərvət oldu. Ölkə başçısı 2008-ci ildə Bakıda İstiqlal Bəyannaməsini abidələşdirdi, türk qanlı, İslam imanlı, Avropa fikrli yeni gəncliyin öz varlığından, milli kimliyindən ayrılmaı üçün bayraq meydanlarını qurdu. Türk ruhunu məniyyəatında daşıyan millət fədailərimizin irsinin qorunması, təbliği və təqdimi ilə bağlı ardıcıl sərəncamlar imzaladı. Əlimərdan bəy Topçubaşovun Parisdəki məzarının ziyarətgah halına gətirilməsi, Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin, Əli bəy Hüseynzadənin, Əlimərdan bəy Topçubaşovun, Fətəli Xan Xoyskinin, Əhməd bəy Ağaoğlunun dövlət səviyyəsində yubileylərinin keçirilməsi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyasının nəşri, hər biri böyük mədəni hərəkatın göstəricisinə çevrilən "İslam Həmrəyliyi ili", "Multikulturalizm ili", "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ili", "Nizami Gəncəvi ili", "İmadəddin Nəsimi ili", "Şuşa ili", "Heydər Əliyev ili", "Konstitusiyaya və suverenlik ili" ilə bağlı qərarlar həmin strategiyanın davamıdır. Bunlar Prezident İlham Əliyevin həyatımızda oynadığı müstəsna məqamlar olmaqla yanaşı, bugünkü uğurlarımızın genetik kodlarını daşıyan, Cümhuriyyət yaddaşımızı qoruyan amillərdir.

Elnarə AKİMOVA,
Milli Məclisin deputatı,
YAP İdarə Heyətinin üzvü,
filologiya elmləri doktoru.